

УДК 811.161.2'42:821.161.2.09(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.12.2019.189141>

МЕТАФОРА В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЛЮБОВІ ПРОЦЬ

Галів У. Б.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті досліджено метафору в мовній картині світу Л. Проць. На основі поетичної збірки «Група крові» виокремлено метафоричні структури, які є найвиразнішою ознакою ідіостилу письменниці. Проаналізовано структуру традиційних та індивідуально-авторських метафор, звернуто увагу на їх змістовий національно-культурний компонент. Доведено, що частотою функціонування позначені ускладнені структури, які побудовані завдяки розгортанню одного чи обох компонентів метафоричного образу. Виділено основні морфологічні типи метафоричних конструкцій, серед яких вагоме місце посідають іменникові, дієслівні та прикметникові. З'ясовано, що домінантою індивідуального стилю Л. Проць є метафори в їх лексичному оформленні, семантичному наповненні і граматичному вираженні. Доведено, що образно-метафоричний світ визначає творчу індивідуальність митця, виявляє специфіку поетичних органів чуття поета, його емоційний стан. Завдяки оригінальному стилю поета навіть традиційні метафори подекуди набувають індивідуального відтінку. Проте провести чітку межу між традиційними та індивідуально-авторськими метафорами неможливо, оскільки загальномовні ключові лексеми нерідко стають базою для творення індивідуальних художніх засобів, а оказіональні утворення часто невіддільні від ментальних процесів. На основі контекстуального аналізу зроблено висновок, що поезія Любові Проць, побудована на джерелах народнорозмовного світосприймання, вражає синтезом інтелектуалізму та емоційності. Автор нетрадиційно поєднує полярні за значенням або близькі, споріднені лексеми, переосмислює загальновідомі поняття і творить власну, глибинну образотворчу систему. Цілком самотутня метафорика Любові Проць наближує читача до джерел національного світобачення, а отже, й власної етномовної ідентифікації.

Ключові слова: ідіостиль, мовна картина світу, метафора, структурні і граматичні типи метафор, метафоричні конструкції.

Haliv U. B. Metaphor in the linguistic picture of the world of Lyubov Prots. The article deals with the linguistic picture of the world of L. Prots through the lens of metaphor. On the basis of the poetic collection "Hrupa krovi", such metaphorical structures are distinguished, which are the most distinctive feature of the writer's idiosyle. The structure of traditional and individually authorial metaphors is analyzed, and their meaningful national-cultural component is paid attention. It is proved that the frequency of operation denotes complicated structures that are constructed by the deployment of one or both components of a metaphorical image. The basic morphological types of metaphorical constructions are distinguished, among which are significant names, verbs and adjectives. It has been found that the dominance of L. Prots's individual style is metaphors in their lexical design, semantic filling and grammatical expression. It is proved that the figurative and metaphorical world determines the creative individuality of the artist, reveals the specificity of the poet's organs of the poet's senses, his emotional state. Thanks to the original style of the poet, even traditional metaphors take on an individual touch. However, it is not possible to draw a clear line between traditional and individual-author metaphors, as commonly used key tokens are often the basis for the creation of individual artistic means, and the occasional formations are often inseparable from the mental processes. On the basis of contextual analysis it is concluded that the Lyubov Prots's poetry built on the sources of folk-speaking worldview, is striking with the synthesis of intellectualism and emotionality. The author unconventionally combines polar in meaning or close, related tokens rethink well-known concepts and creates her own deep visual system. A completely original L. Prots's metaphor brings the reader closer to the sources of the national outlook and the reform to the own ethno-linguistic identification.

Key words: idiosyle, linguistic picture of the world, metaphor, structural and grammatical types of metaphors, metaphorical constructions.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Поетичний текст здатний моделювати власний небуденний світ, де взаємодіють різні мистецькі традиції. Але поєднання класичних прийомів і новаторських течій не нівелює потреби у створенні засобів образності, серед яких вагоме місце посідає метафора. Сутність цього багатогранного явища закорінена насамперед у мовних і мисленневих процесах, де вона постає як засіб пізнання дійсності, лінгвоментальний, образно-естетичний феномен.

Поглибленою метафоричністю, розкутістю форми, асоціативністю мислення, схильністю до сло-

весного експерименту, контрасту відзначається ідіостиль Любові Проць. Її мовотворчість постає як «багатопланова художня система, в центрі якої – особистість письменника, власне світобачення, осмислення дійсності і відображення її у відповідній системі мовновиражальних засобів» [3, 3]. Слово мисткині, «настояне на коренях віків», не дає спіткнутися і зійти на манівці, надихає і живить, очищає і служить «лакмусовим папірцем» для рядка порожнього і лукавого» [6, 6]. З огляду на обмежену кількість фахових розвідок, присвячених мовотворчості письменниці, постає необхідність досліджен-

ня мовної картини світу цієї авторки в аспекті образності художнього тексту. Потреба в розв'язанні цієї проблеми зумовлює **актуальність теми**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У літературознавчому аспекті поетичну творчість Л. Проць досліджували І. Гнатюк, В. Базилевський, І. Набитович. У лінгвістиці творчість письменниці досі не була предметом вивчення, за винятком праці У. Галів і Т. Мельник «Національно маркована лексика як домінанта мовостилію Любові Проць (на матеріалі поетичної збірки «Полювання на світло»)» [1].

Формулювання мети і завдань статті. Мета

дослідження – проаналізувати різні структурно-граматичні та семантичні типи поетичних метафор у художньо-образному мовомисленні Л. Проць. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних завдань: 1) виокремити й описати метафоричні конструкції в поезії Л. Проць, визначити їхнє семантичне наповнення; 2) дослідити граматичну структуру індивідуально-авторських метафор; 3) з'ясувати експресивну функцію метафор у поетичних текстах Л. Проць.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Творчу манеру Л. Проць вирізняє насиченість метафорами усіх структурних і граматичних типів, що є однією з характерних ознак авторської мовної картини світу. Метафоричні конструкції різного ступеня розгорнутості слугують для вираження яскравих психологічних характеристик, широкої гами почуттів, емоцій. «Граматична ознака метафоричних конструкцій, – вважає Л. Тиха, – це здебільшого багатоконпонентні структури, у яких поєднуються різні види метафор і за морфологічною ознакою, і за будовою» [8, 8].

Передусім звернемо увагу на *структурні особливості метафор* аналізованої збірки «Група крові». Індивідуально-авторські метафори Л. Проць з урахуванням мовознавчих напрацювань (праці Л. Тихої [8], Л. Пустовіт [7]) репрезентовані *простими, ускладненими, складними та багатоконпонентними структурами*.

До *простих метафор* (семантичне ядро їх складається з двох компонентів), для прикладу, належать *полотна тиші, світлиця світу* (іменник + іменник); *шепне барвінок, затоптє будень-батий* (дієслово + іменник); *день марний, душа гірка, голос високий* (іменник + прикметник): «*Полотна тиші згорнуті в сувої – / Громи їх завтра спустять з молотка*» (110); «*Світлиця світу пахне таїною*» (103); «*Ох, втіха моя невеличка – / Затоптє будень-батий...*»; «*Твій голос високий у пісню засилу*» (151).

Частотою функціонування позначені ускладнені структури, побудовані завдяки розгортанню одного чи обох компонентів метафоричного образу, напр.: «*Сміються літа очі карі*» (187); «*Пахучу душу приморозить м'ята*» (184); «*Тиші стерильні бинти*» (267); «*Снігів нерозкриті конверти*» (262), «*І думка струмом б'є*» (254); «*Хрестів старих похилене чоло*» (212).

Серед *складних* виділяємо метафори двох типів: «дієслівна + метафора з орудним придієслівним»: «*...Що на його зелений клекіт / Летить метеликом душа*» (117); «*Наб'є вечір зірками кишеню – /*

Йде й лузає собі: блим та блим» (130); «дієслівна + генітивна»: «*На плесі ночі місяць повний / Письмо мережить потайне*» (142); «*...Зоря сльозою капнула в озерце / Із неба запечалених очей*» (162).

Вагоме місце в поезії Л. Проць посідають *багатоконпонентні сполуки*, що складаються з:

а) кількох дієслівних метафор, поєднаних з іменниковою метафорою: «*Рве хоругви нахабний вітер сходу, / Гарцює слава на чужім коні...*» (18); «*...Сорочку українську вже так полатали, / Що хрестиком чорним душа прозира*» (63); «*Відкрило сонце брами золоті, / Небес барвінок в'ється понад нами*» (174);

б) кількох генітивних метафор, поєднаних із дієсловом: «*Та сонця сонях і пелюстку неба / Тобі це тупить до чола Господь*» (152) або ж одна розгорнута генітивна метафора: «*А далі – як по нотах в кожній хаті, / У кожному селянському дворі... / І заклучним акордом угорі – / Хлібина сонця в неба на лопаті*» (42); «*Готує вечір запашилий куліш / На зорянім піоні старих небес*» (80); «*Між пальці жита небо затекло, / Яке волошиці голубій за брата*» (291); «*Лиш сивий обрій втомлено несе / Жаринку сонця в попелі небес*» (227);

в) дієприкметникового та/чи дієприслівникового зворотів: «*Заарканені часом, за сонцем покірно бредем, / І попутні вітри підпирають утомлені плечі*» (143); «*Тремчу: а раптом гримне горілиць / Крайнебо, приголомшене громами*» (156); «*...А то судьба, кривавлячи долоні, / Ламає терен на вінок йому*» (83);

г) фразеологізмів як частини складних метафор: «*Невже, невже, щоб бачити, то тра, / Аби громи цюмиті в душу били?..*» (156); «*Той рай давно заріс по вуха*» (163); «*Вже день поменшав на пташиний скік*» (333); «*Реготом заходиться лопух*» (64); «*У ріг баранячий скрутили / Надії на близьке тепло...*» (14).

Як бачимо, метафори різних структурних типів містять глибоку національну символіку і наближують читача до джерел національного світобачення.

Яскраво виражена асоціативність мислення поетки найбільш виразно проявляється у вживанні абстрактної лексики, яка становить ядро генітивних метафоричних конструкцій. Частотою вживання вирізняються, зокрема, метафори з ключовими словами на позначення:

а) **людських відчуттів, емоцій** (*глек самоти, спомину плече, крапля жалю, ціпи суєти, серця мед, вулкани емоцій, землетруси думок*): «*Об камінь тріснем глеком самоти*» (297); «*Ще тепле спомину плече, / Давніш підпалене жагою*» (313); «*І настало довге-довге свято, / Будень серця мед святковий пив*» (168); «*Так живеш – землетруси думок / І вулкани великих емоцій*» (102). Безмежжя людських відчуттів, які творять своєрідний умовний простір, закладене в метафорі «сніги печалі»: «*Нетанучі сніги печалі / Примерзли болям до душі*» (229);

б) **просторових понять** (*неба ковток, небес барвінок, дзвоник небес, макітерка долини, пелюшки лагідних небес, рукавичок поля, поля безмежна душа, зелений ситець луку*): «*Неба ковток тепер хіба вимрію – Хоч на одну якусь трепетну мить*» (203);

«Обледенілим дзвоником небес / Різдва оповістить о з'яву Бога»; «В макітерці долини – ні гу-гу: / Там сіє мак мелодія найвна» (220); «І печалиться поля безмежна душа» (348).

Варто зазначити, що такі об'єкти геопростору, як *небо, ліс, ріка* та ін., належать до семантичних універсалій. Ці номени неодноразово були предметом досліджень таких мовознавців, як Л. Пустовіт, Г. Сюта, В. Жайворонок, Н. Сидяченко, Л. Прокопович та ін. Проте авторська інтерпретація цих понять пропонує, крім національно-самобутніх рис, нові контекстуальні смисли;

в) природних явищ, стихій (роменів золоті віночки, личко сунічки, ниточка весняних журавлів, скрипка вітру, громів гармати, аркан вітрів): «У скрипки вітру шум зелений вмовк» (222); «Аркан вітрів свистів всю ніч над ними» (312); «Засинаю під вітру сюїти / Біля ватри осінніх дерев» (321); «Знов роменів золоті віночки / І лоскочуть теплі спориші» (168);

г) темпоральних понять (карамелька дня, провалля ночі, плесо ночі, глечик дня, букети напахчених днів, папірчик дня, ополонка ночі, чорнозем ночі, аркушик дня, краєчок дня): «Прозору карамельку дня / Долиже скраю неба місяць» (144); «Папірчик дня біліє, не прим'ятий» (246); «Щоб золотою карпелью вірша / Зостатися на аркушику дня» (259); «Печем картоплю на краєчку дня» (292); «З ополонки ночі виринати / І радіти: Господи, живий!» (233); «Чорнозем ночі. Ниви незорі...» (237).

Позитивнооцінної семантики у складі генітивної метафори набуває також часоназва *дитинство*: «О дитинства казка коротенька, / Що зросла на хлібі таємниць!» (168). Наведені поетичні рядки тут набувають змістової конкретизації завдяки ускладненню ключового слова епітетними характеристиками. Темпорально маркованими є гіпоніми *зима, весна, літо, осінь*, які займають важливу нішу в мовній картині світу поетки: «Сміються літа очі карі» (187); «І ти біжиш по струнах літа / Ну зовсім-зовсім, як колись» (190); «І котиться яблуко літа» (303);

г) фізіологічних станів, розумових процесів (левади снів, думок погаслих попіл, кишеньки пам'яті, хліб таємниць): «Та на левадах снів біліє шлях, / Що заведе на теплі оксамити» (220); «В кишеньки пам'яті набилось / Ох, стільки мерви – днів пустих» (66).

Варто зауважити, що серед генітивних конструкцій в поодиноких випадках натрапляємо на метафори, у яких один із компонентів виражений орудним відмінком: «І ця печаль, народжена опісля, – Метеликом – на квіточці свічі...» (90).

За морфологічною ознакою у мовній канві поезій Любові Проць присутню роль відіграють **іменникові, прикметникові та дієслівні метафори**.

Іменникові метафори. Традиційна поетична семантика часто розвивається в новій сполучуваності виходженням типових слів-образів у нові контексти: «Зійшла у тьму не мимохтіть – / Щоб розцвісти в долонях ночі» (49); «Уста легенд затерпли гіркістю, / Стежки казок забігли в нікуди» (14); «Вже вичерпаний день до споду. / Ковзне розмай за край душі» (39).

Іменникові метафори Л. Проць часом репрезентовані моделлю з метафоричним іменником-прикладкою, в основі якої лежить порівняльний зміст: «Минуле смутком-їжаком / Під саме серце підкотилось» (56).

Дібраний фактичний матеріал засвідчує, що кожен метафоричний іменник вирізняється конкретним значенням і водночас семантичною неоднорідністю. Образно-поетична модель метафор цього типу часто закорінена на народнопісенній традиції.

Прикметникові метафори. Найчастіше у віршах Л. Проць метафоричний прикметник стоїть у препозиції, рідше – в постпозиції, а іноді має дистантне розташування, напр.: *рідні полини, сьоме небо і небо сьоме, тополі тонкоброві, праведна кров, душа не розкльована, серце босе, хрестик чорний, бідолашна душа, душа смиренна, дні... куці і малі, сумні багаття, бунтівливі грози, сива душа, поранена душа, сивий обрій, тиша золота, сонях лапятий* («Бідолашна душа так не може – Давній спогад їй путь перебіг...» (209); «Цілує душу тиша золота» (278); «І, певно, не на небі сьомім / Їх душі – в ці трикляті дні» (53)). У поодиноких випадках прикметникова метафора виражена формою орудного відмінка: «...чвари чорним тромбом в крові України» (44); «Лиш сонце золотим горішком / Щемить в ліщини на гіллі» (288).

Неординарним явищем у поезії авторки є **подвійна прикметникова метафора** *каре око мокрого каітана*, де кожен із прикметників характеризує певний іменник генітивної метафори «*око каітана*». Однострофний міні-дискурс, до складу якого входить ця конструкція, творить своєрідний настрій суму, туги, ностальгії: «Тебе нема – нема тебе ще й досі, / І знов безсоння з вечора до рана, / І карим оком мокрого каітана / Всю ніч мене голубитиме осінь» (318).

Стилістично маркованими, що вирізняють індивідуальну манеру письма поетки і закроені на національних традиціях, є прикметникові метафори *хаці сріберні* (298), *черлені дощі* (299). Проте слід зазначити, що перша метафора має відтінок оксюмору: «У хацах сріберних сплелись / Слова смішні й найвні» (298).

Дієслівні метафори. Високою частотністю в поезії Л. Проць позначені дієслівні метафоричні конструкції, які завдяки небуденному авторському мисленню та світосприйманню творять мовноестетичні знаки національної культури. Дієслівні лексеми – це номінативні одиниці, у значенні яких фіксуються та закріплюються категорійні ознаки дії, стану, відношення [4, 171]. Метафори цього типу творять відповідний емоційно-експресивний тон, позначають динаміку зображуваного. Завдяки ознаці динамізму дієслівна метафора здатна поєднувати зорово-споглядальні і чуттєво-дотикові аспекти [4, 172]. Та найбільше вона пов'язана із загальним значенням руху або конкретної фізичної дії.

У поетичних текстах Любові Проць найпродуктивнішими є **дієслівні метафори**, що позначають: а) переміщення у просторі, рух; б) фізичну дію; в) психологічний стан; г) мовленнєвий акт.

Так, у метафоричних сполученнях на позначення **руху** ключовими виступають нейтральні дієслова *йти, ходити, бігти, танцювати* тощо і стилістично

забарвлені на кшталт *придирати, посунути*. Порівняймо: «*Іде криниця, вкрита клаптем неба*» (9); «*Іде село до церкви на Покрову*» (259); «*І дим у небо ходить гостювати*» (259); «*Іде бездоріжжям пісня*» (27); «*Не ходить пісня берегом високим*» (164); «*Біг навперейми дзвін: куди?!*» (13); «*І танцюють мальви на городі, / І про сон забула сон-трава...*» (161); «*За мамою по теплому сліду / Біжать гуртом веселі чорнобривці*» (184) і «*На аромат гіркої кави / придирав спомин, теж гіркий*» (330); «*А дим посунув полем навмання*» (292).

Іноді в одній поетичній строфі можуть поєднуватися дієслівні метафори руху і мовлення, як-от: «*Ідуть сніги з ясним привітом – Вітають небо, світ, мене...*» (354).

Фізична дія. Великий лексичний потенціал демонструють метафори на позначення фізичної дії: «*Цідує душу тиша золота*» (278); «*... Снігів нерозкриті конверти / Лоскочуть вогнем таємниць*» (262); «*Громниці грім трима в обіймах*» (239); «*Віночок сонця вплив небокрай*» (246); «*Визбирує осінь по гніздах пташок*» (340); «*Лиш сивий обрій втомлено несе / Жаринку сонця в попелі небес*» (277); «*На жовткові місяця замість / Ніч солодку і гріховну казку*» (283); «*В полях, де вітер небо дивгав, / Уже ні стебельця зела...*» (221); «*Розкотила рукава робота...*» (161).

Етнокультурне сприйняття дійсності часто породжує несподівані асоціації, закорінені на національних традиціях: «*... Сорочку вкраїнську вже так полатали, / Що хрестиком чорним душа прозира*» (63); «*Між пальці життя небо затекло, / Яке волошці голубій за брата*» (291); «*У мисці сну підходить тісто / Найпотайніших забаганок*» (215); «*А люди солі на рану / висиплять з добру фіру*» (194); «*Дочекалась черешня іпаків. / Тріумфує душа десь насподі. / Наші кури вже сотню «шляків» / Розгребли на сусідськім городі*» (165). Як бачимо, наведені метафори виступають своєрідними «світоглядними матрицями», виразниками галицького менталітету.

Психологічний стан. Естетику художнього слова виразно репрезентують метафори на позначення психологічного стану: «*Ще марить листопад зеленим*» (343); «*Поволі соловійоть клени – / П'ють нерозбавлену печаль*» (343); «*Пізня осінь. Думки переспіли*» (334); «*Чим далі у літа – тим туга вища. / Уже*

душа під нею присіда» (20); «*І гнотик віри догоря, / І терпне в чеканні мить... / Лиш віще слово Кобзаря / Зорею в мороці горить*» (64). Часом стрижневими одиницями у дієслівних метафорах є слова на означення реалій соціальної сфери людської діяльності: «*Вони й тепер перед очима – / Комуна, розстріли, «дайош!»... / І липли злидні невмолимо / До рваних, стоптаних калош*» (70).

У цьому контексті погоджуємося з думкою Л. Марчук про те, що «переносність значення дієслова сприймається тільки на рівні його сполучуваності з іменником» [4, 172].

Мовленнєвий акт. Багатством семантичних відтінків позначені метафоричні сполуки, побудовані на **звукових асоціаціях**. Наприклад, для створення пейзажних полотен автор використовує дієслова *видзвонює, хрумкає, хрипне, транскрибує, грає* тощо: «*Де хрумкає горішком сонця / Старий і згорблений мороз*» (349); «*Видзвонює ніч калиткою*» (245); «*Що хрипне голос листу золотого*» (348); «*Чути, як дощ транскрибує невміло / Сонет про розлуку. Осінь*» (315); «*Грім у небі чортихнеться стиха*» (42); «*Десь тут кашляли грімко гармати, / Десь там спис в полинах пломенів...*» (58).

Внутрішній стан ліричного героя вдало передають дієслова *заграв і сумувала*, які, поєднуючись з іменниками абстрактного чи конкретного предметного значення, творять чуттєву мистецьку картину: «*Тихо спомин заграв на сопілці*» (324); «*Смерекова скрипка сумувала, / В спомин, мов у купіль, прилягла*» (24).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, метафоричність є невід'ємним складником ідіостилю Любові Проць. Семантична місткість метафор письменниці забезпечує виразність та інформативність поетичного тексту, а їхня структура дає матеріал для вивчення специфіки еволюції функціонування цих одиниць як художнього засобу стилістичного збагачення мови поезії. Як бачимо, визначальні для мовотворчості Л. Проць метафоричні образи хоч і побудовані на основі традиційного словника поезії, проте є оновленими власне авторськими художніми асоціаціями. Вважаємо, що проаналізований матеріал може бути використаний при укладанні авторського словника письменниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галів У., Мельник Т. Національно маркована лексика як домінанта мовостилію Любові Проць (на матеріалі поетичної збірки «Полювання на світло»). *Проблеми гуманітарних наук* : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. Вип. 42. С. 18–26.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
3. Козловська Л. С. Мовотворчість М. Стельмаха в контексті української народної пісенності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 1994. 20 с.
4. Марчук Л. М. Дієслівна метафора як ядро концепту «місто» в антології «Дванадцятка». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2014. Вип. 37. С. 171–175.
5. Набитович І. Дублянська володарка сріберних ключів поезії. *Дзвін*. 2013. № 1. С. 134–137.
6. Проць Л. Про себе. Група крові. Дрогобич : Коло, 2009. С. 4–6.
7. Пустовіт Л. Словник української поезії другої половини ХХ століття: семантико-функціональний аспект : монографія. Київ : УНВЦ «Рідна мова», 2009. 243 с.
8. Тиха Л. Ю. Метафора в поетичному дискурсі І. Драча : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2007. С. 176–222.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проць Л. Група крові. Дрогобич : Коло, 2009. 366 с.